

УДК 811.111:81'25

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ ЗАСОБІВ КОМІЧНОГО ПРИ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ Ф. ГЕРІГА “РАНДЕВУ З БОГОМ”)

Возненко Н. В.

У статті аналізується специфіка відтворення засобів комічного при перекладі гумористичних творів сучасної німецької літератури на матеріалі оповідання Ф. Геріга “Рандеву з Богом”.

Ключові слова: комічне як категорія естетики, комічне як мовне явище, специфіка перекладу комічного.

В статье анализируется специфика передачи средств комического при переводе юмористических произведений современной немецкой литературы на материале рассказа Ф. Герига “Рандеву с Богом”.

Ключевые слова: комическое как категория эстетики, комическое как языковое явление, специфика перевода комического.

The article is devoted to analyzing the peculiarities of rendering the comic means in the translation of the contemporary German literature humorous works as exemplified in short story by Ph. Gehrig “Date with God.”

Key words: comic as a category of aesthetics, comic as a linguistic phenomenon, peculiarities of translation of comic.

Відомо, що комічне – це категорія естетики, яка характеризує той аспект естетичного освоєння світу, який супроводжується сміхом без співчуття, страху і пригнічення. У комічній ситуації людина інтуїтивно осягає невідповідність між неповноцінним, недосконалим змістом явища і його формою, яка претендує на повноцінність і значущість, між високою метою і негідними засобами її досягнення [3, с. 368]. У нашому дослідженні ми будемо додержуватися цього визначення категорії комічного, оскільки воно в достатній мірі відображає сутність цього явища.

Початок теоретичного осмислення комічного цілком справедливо пов'язують з ім'ям Аристотеля, а точніше з його естетикою. З прадавніх часів люди почали висміювати власні вади і слабкості: незграбність, нерозважність, неухважність, нерозумність, хвастощі. Але ці та інші вади не є комічними самі по собі і в реальному житті найчастіше викликають незадоволення або навіть роздратування та злість. Для того, щоб вони стали комічними, необхідно зобразити їх в певній кумедній ситуації. Інакше кажучи, комічний ефект виникає тільки тоді, коли об'єкт висміювання представляється у несподіваному зіставленні, у невластивому йому оточенні, коли йому приписуються непритаманні в дійсності риси.

Феномен комічного був об'єктом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних учених і вивчався в таких галузях науки як: естетика (Ю. Б. Боров, У. В. Гуральник, М. Т. Рюміна, І. Т. Фролов та ін.); психологія (О. Н. Лук, М. В. Бороденко, З. Фрейд та ін.); етнографічні і історико-культурні дослідження (М. М. Бахтін, В. Я. Пропп, Л. В. Карасьов, Д. С. Лихачов, О. М. Панченко та ін.); лексикологія та стилістика (Б. М. Вакуров, Т. О. Гридін, В. Д. Девкін, Б. О. Дземідок, О. О. Земська, І. К. Кобякова, Т. М. Мішеніна, В. Новіков, М. А. Паніна, Л. С. Піхтовнікова, С. І. Походня, В. З. Саніков, С. І. Сотнікова, Е. Г. Різель, Ю. К. Щеглов, О. О. Щербина, О. В. Ягода, Н. Seidel, F. Hausmann, B. Marfurt, L. Röhrich, P. Wenzel, D. Zimmer та ін.).

З позиції перекладознавства категорія комічного також неодноразово привертала увагу вчених, серед яких Н. А. Абросимова, М. Р. Баландіна, А. В. Гарамян, І. М. Гіндіна, С. Ю. Капкова, І. Ю. Мисоченко, І. А. Столярова, О. Ю. Титаренко, З. Е. Тбоева, О. В. Ягода, В. Allemann, M. Breuner, I. Fehlauer-Lenz, E. Fleischmann, H. Grassegger, N. Groeben, F. Heibert, A. Leibold, M. Mateo, S. Mohr-Elfadl, B. Scheele та ін. Але багато питань, пов'язаних з відтворенням

засобів комічного при перекладі конкретних текстів, зокрема гумористичних текстів сучасної німецької літератури, потребують більш детального вивчення, чим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Об'єктом дослідження слугують засоби створення комічного ефекту в оповіданні Ф. Геріга "Рандеву з Богом", предметом – особливості їх відтворення при перекладі на українську мову. При цьому вважаємо за доцільне розглядати комічне на різних рівнях тексту: на змістовому (сюжет та дійові особи) та власне мовному (мовні засоби створення комічного).

Оповідання сучасного німецького письменника Філіппе Геріга, яке було обране нами в якості матеріала дослідження, становить собою взірць сучасної німецькомовної гумористичної літератури [9]. В основу сюжету покладено комічну ситуацію, коли звичайний сантехник прирівнюється за значущістю до самого Бога. Власне, комізм ситуації є відправною точкою створення ефекту комічного в досліджуваному тексті.

Питання про комізм ситуації, як і про категорію комічного взагалі, безпосередньо пов'язано з національною свідомістю народу, мовою якого написаний оригінал, адже ще Ю. Б. Борев наголошував на необхідності враховувати при вивченні комічного його національну природу та історичну мінливість [1, с. 60-61]. Погоджується з ним і сучасна українська дослідниця О. Ю. Титаренко, стверджуючи, що національні особливості гумору визначаються своєрідністю народного життєво-історичного досвіду [5, с. 18].

По відношенню до перекладача це означає цілком реальну можливість стикнутися з проблемою того, що комічна ситуація, описана в оригіналі, може бути взагалі невідомою і через це незрозумілою для читачів з іншою національною свідомістю та ментальністю і тоді постає питання про перекладність конкретного твору та гумористичних творів взагалі. Про це говорить й інша вітчизняна дослідниця О. В. Ягода: "Якщо форма твору є національною, то й засоби, за допомогою яких створюється комічний ефект, є національно оригінальними і при перекладі твору вони можуть втрачатися, замінятися іншими, властивими мові, на яку перекладається сатиричний твір, а це у свою чергу призводить до цілої низки інших змін і найголовніше до зміни авторської концепції художнього твору, тобто до заміни її концепцією перекладача" [6, с. 97]. При цьому, якщо заміни окремих мовних засобів насправді не завжди вдається уникнути, особливо якщо мови оригіналу та перекладу не є спорідненими як це маємо у випадку з німецькою та українською мовами, то заміна концепції автора на так звану "концепцію перекладача" є цілком неприпустимою, оскільки інтенція автора, його ідеостиль постають саме тим, що має якнайточніше відтворити перекладач.

На щастя, як про те свідчить практика художнього перекладу, гумористичні твори насправді перекладаються, й доволі успішно. При цьому, німецька дослідниця аргентинського походження І. Фелауер-Ленц наголошує на важливості того, що такі твори "не лише перекладаються, а й сприймаються носіями мови перекладу саме як гумористичні твори" [8, с. 111]. Причини цього, за справедливою думкою О. В. Ягоди, полягають, по-перше, у взаємозв'язку та взаємопроникненні культур, а по-друге, у наявності критичного ставлення до одних і тих самих явищ дійсності з боку різних народів [6, с. 97].

Явище, яке описане в досліджуваному оповіданні Ф. Геріга, виявляється добре знайомим українському читачеві. Мається на увазі ситуація, коли викликати за необхідності слюсаря-сантехника видається дуже непростою справою: треба спочатку додзвонитися, потім спробувати домовитися про день і час, який би задовольнив так само і вас, а не лише цього "дуже зайнятого" працівника, або улагодити з власним начальником питання про додатковий вихідний у призначений вам слюсарем (або відповідною службою) термін, потім дочекатися цього слюсаря (адже він скоріш за все прийде із запізненням, якщо взагалі прийде); якщо вам пощастить, то він буде в доброму гуморі, тверезий і матиме при собі всі необхідні матеріали та інструменти. Але й це ще не все – треба дивитися, щоб він все зробив якісно (адже він може поспішати), та не забути при цьому добре віддячити його. Ці та ще низка моментів й складають власне сюжет твору, в якому в основі ефекту комічного лежить парадокс: люди, які за родом їх

діяльності мають обслуговувати населення, насправді поводяться як “господарі життя” і найпарадоксальніше в цьому – суспільство з готовністю дозволяє їм це робити. Оскільки це суспільне явище є відомим українським читачам, то на рівні сюжету текст видається таким, що може бути перекладеним українською мовою зі збереженням комізму ситуації, а саме це є однією з головних умов перекладності гумористичного тексту. Для подальшого розглянемо мовні засоби, за допомогою яких автор створює сатиричний образ слюсаря-сантехника, висміюючи при цьому вади суспільства, а також специфіку відтворення цих засобів при перекладі твору українською мовою. Аналіз тексту тут доцільно розпочати з заголовка, який бере безпосередню участь у створенні образу головного персонажа.

Заголовок твору (“*Ein Date mit Gott*”) становить собою словосполучення і, виконуючи проспективну функцію щодо основного тексту, створює ефект обманутого очікування, оскільки спрямовує увагу реципієнта в хибному напрямку: лексема *der Gott* (бог) скоріш за все сприйматиметься напочатку як доволі прозорий натяк на релігійність запропонованої автором теми. Хоча для уважного читача запозичена з англійської мови лексема *ein Date* (побачення, домовленість), яка в німецькому словнику належить до розмовного шару лексики, вже буде підказкою на приховану іронію, адже *ein Date* (німецькі синоніми: *die Verabredung, der Termin* [7, с. 333]) означає призначену за домовленістю зустріч. Отже, в заголовку оповідання йдеться про домовленість з Богом про зустріч, при чому розмовний відтінок лексеми *ein Date* надає всьому словосполученню цілком тривіального характеру, ніби побачення з Богом – цілком звичайна, буденна справа. Отже, вже на рівні заголовка німецькомовний читач стикається з іронією, яка стає для нього й передвісником чогось кумедного в тексті, й інтригуючим засобом.

Відтворення в українському перекладі цих функцій (адже переклад заголовка передбачає насамперед збереження й відтворення його функцій, а не переклад окремих слів, словосполучень або речень, з яких він може складатися), є лише на перший погляд простою справою. Адже відповідником до “онімеченої” англійської лексеми *ein Date* можуть виступати або цілком нейтральні іменники *побачення* та *зустріч*, або розмовна лексема *спіткання*, або запозичення з французької *рандеву* [4, с. 327]. Обрання нейтральних лексем призведе в цьому випадку до певної нейтралізації іронічності, вибір іменника *спіткання* спричинить втрату інформації про домовленість, оскільки *спіткати* означає “зустріти когонебудь, хто рухається навпроти” або “натрапити на когонебудь на своєму шляху” [2, с. 1172]. Тож, на нашу думку, найбільш доцільним варіантом перекладу тут видається лексема *рандеву*, яка, хоча і не належить до розмовного стилю, але є також запозиченою, тобто чужерідною щодо мови перекладу, має в своїй семантиці значення “зустріч за домовленістю” і тому функціонально якнайточніше відповідає лексемі *ein Date*, дозволяючи таким чином зберегти ефект комічного. Написання лексеми *бог* у перекладі з великої літери слугуватиме збільшенню цього ефекту, але, щоправда, вже при ретроспективному прочитанні оповідання, коли реципієнт дізнається, що Богом автор називає звичайного слюсаря-сантехника. Отже, наш варіант перекладу заголовка – “Рандеву з Богом”.

Для створення комічного автор використовує весь арсенал мовних засобів на всіх рівнях тексту, окрім фонетичного, і завдання перекладача полягає насамперед в тому, щоб розпізнати ці мовні засоби, встановлюючи їх стилістичну функцію (створення комічного ефекту), та відтворити цю функцію, максимально зберігаючи при цьому і синтаксис, і граматику, і лексику оригінального тексту.

Вже в перших двох реченнях автор навмисно гіперболізує складність виклику слюсаря-сантехника, навіть на рівні синтаксису, оскільки обидва речення мають доволі складну структуру. Так, вони розпочинаються підрядними умовними реченнями: *Wenn Sie in einer mittleren Kleinstadt wohnen, ... – Якщо Ви мешкаєте в якомусь невеличкому місті, ...* та *Wenn Sie in einer Großstadt leben, ... – Якщо ж Ви живете у великому місті, ...* (Пер. тут і далі наш – Н. В.), причому анафоричний початок у поєднанні з синтаксичним паралелізмом у першому та другому реченнях слугують не стільки нарощуванню змісту, скільки збільшенню експресивності зображеного та утворенню ефекту комічного: адже насправді не має бути різниці, де живе людина, якщо їй потрібно викликати сантехника.

При перекладі цих підрядних речень українською мовою ми застосували деякі трансформації, зокрема неозначений артикль у першому випадку відтворили неозначеним займенником, а в другому – опустили; також вдалися до опускання лексеми *mittlere* при відтворенні словосполучення *eine mittlere Kleinstadt* (дослівно: *маленьке місто середнього розміру*). Такий вибір способів перекладу спричинено бажанням якнайточніше відтворити елементи, які беруть участь у створенні комічного, в цьому випадку – через прийом контрасту, який побудовано головним чином на протиставленні іменників *Kleinstadt – Großstadt* (*невеличке місто – велике місто*), та синонімічних дієслів *wohnen – leben* (*мешкати – жити*), що і було зроблено в перекладі. Використання неозначеного займенника *якесь* у першому реченні та частки *ж* у другому підсилює прийом контрасту, хоча й не є обов'язковим у цьому контексті.

У наступній частині першого речення, яка синтаксично є головним реченням, вжито фразеологізм *Glück haben*, котрий означає “щастити, таланити” і в сукупності з умовним способом модального дієслова *können* (*könnten Sie noch Glück haben – Вам ще може пощастити*) демонструє певну “небуденність” справи (виклику сантехника) та водночас нереальність, або принаймні негарантованість успіху в ній, а дієслово *begegnen* (*зустріти когось випадково*), яким закінчується все речення, за своєю семантикою вже прямо вказує на випадковість цієї справи. Всі зазначені одиниці можуть бути відтворені в перекладі словниковими еквівалентами, деякі труднощі виникають лише з відтворенням умовного способу дієслова *können*, оскільки це видається в українському варіанті не зовсім доречним. Але, знаючи основну стилістичну функцію кон'юнктива в цьому випадку (вираження нереальності, нездійсненності), можна компенсувати її, переклавши дієслово *begegnen* лексемою *спіткати*, при цьому відтінок випадковості в семантиці цього українського дієслова можна підсилити прислівником *раптом*, а саме: *Вам ще може пощастити раптом спіткати...* . Таким чином буде збережено комізм ситуації, бо виклик сантехника мусить бути в реальності цілком буденною справою, яка аж ніяк не має залежати від чийогось везіння.

До речі, самого слюсаря-сантехника в першому реченні позначено біологічним терміном *die Spezies* (*вид*) у супроводі епітетів *diese seltene, ehrfürchtige – цей рідкісний, поважний* (вид), що створює в читача оманливе очікування когось невідомого, але дуже шанобливого. У другому реченні тексту, яке також є складнопідрядним і так само ускладнене інфінитивною конструкцією (тобто синтаксис виконує ту саму стилістичну функцію), бачимо метафоричне порівняння слюсаря-сантехника з *боязкою дичиною* (*das scheue Wild*), а читача – з досвідченим мисливцем (*brauchen Sie schon verdammt gut trainierte, jägerische Instinkte – Вам знадобляться вже до біса добре розвинені мисливські інстинкти*). Ці метафори також працюють на створення комічного ефекту, оскільки перебільшують реальну складність ситуації. До речі, перші два речення утворюють певного роду градацію, оскільки їх інваріантні семи (для першого: це – складно, для другого: це – дуже складно) свідчать про нарощування змісту, а арготивна лексема *verdammt*, поряд з іншими засобами, про які йшлося вище, слугує збільшенню емоційності та експресивності зображуваного. Але перші два речення насправді слідом за заголовком породжують передусім ефект обманутого очікування, оскільки комічність експлікується тут лише при ретроспективному сприйнятті тексту, а саме – після прочитання наступного речення.

Наступне (третє) речення, яким закінчується перший абзац, утворює чітко виражений контраст до перших двох як на синтаксичному, так і на лексичному рівнях тексту. Щодо синтаксичної структури, то речення є простим, що дуже гармонійно корелює з зображенням персонажу на лексичному рівні через словосполучення *der gemeine Installateur – звичайний слюсар-сантехник*. Але тут слід звернути увагу на просту лише на перший погляд лексему *gemein*, яка насправді є багатозначною, а отже, передбачає можливість різних варіантів прочитання тексту. Наприклад, якщо розглядати цю лексему як звичайний прикметник в ролі епітета до іменника *Installateur*, то перекладати її українською краще варіантом *звичайнісінький*, який принизить на рівні семантики “велич” слюсаря-сантехника й тим самим підсилить у перекладі ефект контрасту, а отже і ефект комічного (порівняймо з епітетами з першого речення – *рідкісний, поважний*). А якщо

розгледіти в ній біологічний термін (адже це цілком можливо, оскільки в першому реченні слюсар позначається біологічним терміном *вид*, а в другому – мисливським терміном *дичина*), то ця лексема може функціонувати лише в сукупності з іменником, утворюючи щось на кшталт біологічного терміна-словосполучення і українською його слід вже перекладати інакше, тобто також “біологічним терміном”, а саме: *слюсар-сантехник звичайний*, що буде виглядати так само комічно, як і оригінал. Обидва варіанти перекладу дозволяють відтворити ефект комічного, а отже можуть бути обрані в якості еквіваленту, хоча варіант з терміном видається нам більш дотепним.

При перекладі першого абзацу слід також обов'язково звернути увагу й на особовий займенник *Sie (Bu)*, який у німецькій мові вживається як ввічлива форма звернення до особи. Використання цього займенника також бере участь у створенні ефекту комічного, оскільки автор таким чином ніби виявляє свою велику повагу до потенційного читача, якого зображує в тексті приниженим, а точніше таким, що дозволяє себе принижувати. Хоча написання займенника *Vi* з великої літери в українській мові обмежене певними правилами, задля відтворення комічного ефекту в перекладі вважаємо за потрібне обрати саме таке його написання.

Можна продовжувати аналіз способів перекладу засобів комічного в досліджуваному тексті, але головний висновок, здається, вже має достатньо доказів – найбільша складність, з якою може стикнутися перекладач при роботі з гумористичними текстами, це національна специфіка самої ситуації, описаної в тексті. Якщо національна свідомість носіїв цільової мови містить в собі розуміння цієї ситуації (тобто в народа є певний досвід щодо переживання подібних ситуацій), то переклад у цілому може бути здійснений, навіть за умови пожертви деякими окремими мовними засобами створення комічного.

При цьому слід пам'ятати, що в гумористичних творах ефект комічного створюється зазвичай усіма наявними в мові засобами й на всіх рівнях тексту (в поетичних, а іноді також і в прозових творах – й на фонетичному рівні). Тому перекладачеві слід дуже уважно ставитися до кожної мовної одиниці, до її граматичної форми, до синтагматичних особливостей розташування цих одиниць, до характеристик синтаксичних утворень і т. ін., шукаючи в усьому засоби створення комічного, а не зосереджуючи увагу лише на відтворенні традиційно вживаних для цього стилістичних засобів, таких як каламбур, парадокс, оксюморон, гіпербола тощо. Лише за цієї умови можливо відтворити текст гумористичного твору іншою мовою, зберігши і інтенцію його автора, і національну забарвленість експлікованого в тексті ефекту комічного.

Література

1. Боров Ю. Б. О комическом: [Текст] / Ю. Б. Боров. – М.: Искусство, 1987. – 232 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
4. Словник синонімів української мови онлайн [Електронний ресурс] / – Режим доступу до джерела:
<http://ycilka.net/synonim.php?id=10>
5. Титаренко Е. Ю. Языковые средства выражения юмора (на материале произведений английской и американской литературы XIX-XX веков): дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Елена Юрьевна Титаренко. – К.: КНУ, 1992. – 218 с.
6. Ягода О. В. Стилістика комічного: проблеми та перспективи / Ольга Вікторівна Ягода // Нова філологія. – 2001. – № 2 (11). – Запоріжжя: ЗДУ. – С. 92-102.
7. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / Gerhard Wahrig / Neu hrsg. von R. Wahrig-Burfeind. – München: Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 2000. – 1451 S.
8. Fehlauer-Lenz I. Von der überetzten Ironie zur ironischen Übersetzung: Diss. ... Dr. phil. / Ingrid Fehlauer-Lenz. – Halle-Wittenberg: Martin-Luther-Universität, 2008. – 339 S.
9. Gehrig Ph. Ein Date mit Gott [Електронний ресурс] / Philippe Gehrig. – Режим доступу до джерела:
<http://www.yolanthe.de/stories/gehrig01.htm>